

किञ्च “सा तिथिः सकला ज्ञेया वस्यामस्तमितोरवि रिति” वचनं निशीथव्यापिनीमष्टमीं न विषयी रोति तस्मात्परेद्युरेवोपवासः । तदेवं चतुर्विधा रोहिणीरहिताष्टमी निरूपिता । अथ रोहिणीसहिताष्टमी निरूप्यते सापि चतुर्विधा शुद्धा विद्धा शुद्धाधिका विद्धाधिका चेति । तत्र शुद्धायां संपूर्णयोगो निशीथयोगेयत् किञ्चिन्नुच्चूर्तयोगश्चेति त्रैविध्यं भवति । एवं विद्धा यामपि द्रष्टव्यम् । एतेषु षट्सु भेदेषु दिनान्तरे योगाभावादुपवासो सन्देहो नास्ति किंतु केवलं योगगततारतम्यात्प्राशस्त्यतारतम्यं भवति । यत्किञ्चिन्नुच्चूर्तयोगः प्रशस्तः अर्धरात्रयोगः प्रशस्ततरः सम्पूर्णयोगः प्रशस्ततमः । सर्वेष्वपि योगेषु योगसुपजाव्य उपवासो विहितः विष्णुधर्मोत्तरे “प्राजपत्यर्चसंयुक्ता कृष्णा नभसि चाष्टमी । सुहृत्तमपि लभ्येत सोपेष्ट्या सुमहाफला । सुहृत्तमप्यहोरात्रे यस्मिन् व्यक्तं हि लभ्यते । अष्टम्यां रोहिणीकृत्तां तां पुण्यां सनुपावसेदिति” । शुद्धाधिका तु पूर्वोद्युः सूर्योदयमारभ्य प्रवृत्ता परेद्युः सूर्योदयमतिक्रम्येव प्रवृत्तिं सा च त्रिविधा पूर्वोद्युरेव रोहिणीयुक्ता परेद्युरेव रोहिणीयुक्ता दिनद्वयेऽपि रोहिणीयुक्ता चेति तत्राद्योर्द्वयोः पक्षयोर्नास्त्युपवाससन्देहः रोहिणीयुक्ताया द्वितीयायाः कोटेरभावात् । तृतीयपक्षे तु रोहिणीयोगस्योभयत्र समानत्वेऽपि गुणाधिक्यात् पूर्वोपोषास्या गुणाधिक्यं च दर्शयिष्यते । ज्येष्ठमर्षोपेष्ट्यत्वेनोक्ता पूर्वा तिथिः सापि रोहिणीयोगभेदाच्चिधा भिद्यते अष्टमीवत्सूर्योदयमारभ्य प्रवृत्ता रोहिणी कदाचित्परेद्युरपि क्रियती वर्त्तते, कदाचित्पूर्वोद्युर्निशीथमारभ्य रोहिणी प्रवर्त्तते । कदाचित्निशीथादूर्ध्वमारभ्य प्रवर्त्तते । तत्र प्रथमपक्षे संपूर्णत्वमेकीगुणः । संकल्पकालमारभ्य कृतस्नकर्मकालव्याप्तिरपरोगुणः । निशीथव्याप्तिस्तृतीयगुणः । नचैते त्रयोगुणाः परेद्युः सम्भवन्ति । द्वितीयपक्षे निशीथे जयन्तीसङ्गायोगुणः । न च परेद्युः नास्ति । तृतीयपक्षे दिनद्वयेऽपि निशीथयोगो नास्ति पूर्वोद्युः केवलाष्टमी परेद्युः केवला रोहिणी । तत्राष्टम्याः प्राधान्यात्प्रावत्यमास्येयम् । सर्वत्र हि जयन्तीयात्र्येषु रोहिणीसहिताष्टमीति व्यवहारादष्टमोसहिता रोहिणीति व्यवहाराभावाच्च तिथिनचत्वयोः क्रमेण प्रधानोपमर्जनभावोऽवगम्यः । अतो गुणाधिका-

च्छुद्धाधिका पूर्वोपोष्या । निशीथादर्वाक् सप्तम्या युक्ता परेद्युरपि विद्यमाना विद्धाधिका । नन्वत्र निशीथवेधो म्याह्न इत्युक्तम् । वाढं वेध्याया अष्टम्या निशीथसङ्गावोऽत्र निशीथवेधः न तु वेधिकाया सप्तम्याः निशीथसमये सङ्गावः । विद्धाधिकायामपि पक्षत्वम् । द्वयोः पक्षयोश्च सन्देहाभावः पूर्वोद्युर्नयः । तत्र या पूर्वोद्युरेव रोहिणीयुक्ता विद्धाधिका तस्यासुपवास आदित्यपुराणे स्मर्यते “विनाकृत्तं न कर्त्तव्या नवमी संयुताष्टमी । कार्य्या विद्धापि सप्तम्या रोहिणीसहिताष्टमीति” । विष्णुधर्मोत्तरेऽपि “जयन्ती शिवरात्रिश्च कार्य्ये भद्राजयान्विते । कृत्योपवासं तिथ्यन्ते तथा कुर्यान्नु पारणमिति” । गार्ग्यपुराणेऽपि “जयन्त्यां पूर्वो विद्धायामुपवासं समाचरेत् । तिथ्यन्ते बोद्धवान्ते वा व्रती कुर्वीत पारणमिति” । या परेद्युरेव रोहिणीयुक्ता विद्धाधिका तत्रोपवासः पूर्वतिथौ न युक्तः, रोहिणीयोगाभावात् परेद्युः तत्सङ्गावात्पूर्वोदाहृतेन प्राजापत्येत्यादिना विष्णुरहस्यवचनेनोपवासोविधीयते । या तुभयत्र रोहिणीयुक्ता विद्धाधिका सापि निशीथे जयन्तीयोगमपेक्ष्य चतुर्वा भिद्यते । पूर्वोद्युरेव निशीथयोगवती । परेद्युरेव तादृशी, उभयत्रापि निशीथयोगसहिता तद्रहिता चेति । तत्र या पूर्वोद्युरेव निशीथयोगवती सा पूर्वोपोष्या तदुक्तं पद्मपुराणे “कार्य्या विद्धापि सप्तम्या रोहिणी सहिताष्टमी । तत्रोपवासं कुर्वीत तिथिमान्ते व्य पारणचिति” अत्राविशिष्टेषु त्रिषु पक्षेषु परदिन एवोपवासः । तत्र दिनद्वये निशीथयोगसुपलक्ष्य ब्रह्मवैवर्त्ते पठ्यते “वर्जनीया प्रयत्नेन सप्तमीसंयुताष्टमी ! सा मर्चापि न कर्त्तव्या सप्तमीसहिताष्टमी । “अविद्यायान्तु मर्चायां जातो देवकीनन्दनः” इति । यदा दिनद्वयेऽपि निशीथयोगे परलोपवासस्तदा किञ्च वक्तव्यं परेद्युरेव निशीथयोगे । दिनद्वयेऽपि निशीथयोगराहित्यं वक्तुं जायते । तद्यथा पूर्वोद्युर्निशीथादूर्ध्वं तिथिनचत्वद्वयं प्रवृत्तं तच्च परेद्युर्निशीथादर्वागेव समाप्तिरित्येकः प्रकारः ! पूर्वोद्युर्निशीथादर्वागेव नचत्वं प्रवृत्तम् अष्टमी तु निशीथादूर्ध्वं प्रवृत्ता परेद्युर्निशीथादर्वागेव नचत्वं निवृत्तमित्यपरः । अष्टमी निशीथादर्वाक् प्रवृत्ता कृत्तं च निशीथादूर्ध्वं प्रवृत्तम् अष्टम्याः परेद्युर्निशीथादर्वागेव समाप्तिरिति ततोयः । त्रिष्वप्येतेषु प्रकारेषु परैवोपोष्या दिनद्वयेऽर्धरात्रयोगविषये पूर्वोदाहृतस्य “वर्जनीया